

Barbro Wiik

Språkvården i lärarutbildningen

Artikelförfattaren är dialektolog och svensklärare med speciellt intresse för elevspråk.

Den finlandssvenska lärarutbildningen är numera i hög grad koncentrerad till Lärarutbildningsinstitutionen vid Åbo Akademis pedagogiska fakultet (PF) i Vasa. Under tre terminer har jag haft förmånen att undervisa främst klasslärarkandidater, men även i viss mån studerande inom andra utbildningsprogram. Min erfarenhet av språkvård i lärarutbildningen är således begränsad, och på sätt och vis betraktar jag situationen utifrån.

Alla kategorier av lärarstudier genomgår någon form av modersmålsundervisning, som handhas av en handfull vid PF fast anställda personer och ett växlande antal timlärare. Naturligtvis hotar kurserna i modersmålet att drunkna i mängden av andra kurser, men kurser i modersmålet tycks dock anses vara en självklarhet inom all lärarutbildning. Det torde vara klart att lärare, lärarkandidater och lärarutbildare inser att det är viktigt att ägna sig åt "verksamhet som syftar till att göra /.../ språkbruket klart, enkelt och funktionellt" (jfr definitionen av språkvård i Svensk ordbok 1986). Hur och av vilka denna verksamhet skall bedrivas kan man sedan ha en något mera diffus uppfattning om.

Personer med aktivt intresse för modersmålsundervisning betonar ofta att läraren är och skall vara en språkmodell för eleverna. Detta är speciellt betydelsefullt i de klasser där eleverna utanför skolan inte har speciellt mycket kontakt med svenskt standardspråk eller svenska överhuvudtaget. Det är alltså viktigt att förmåga att uttrycka sig säkert, ledigt och naturligt på standardsvenska ingår som en del av lärarens språkliga kompetens.

Vilka antas till lärarutbildning?

En lärarutbildare med ansvar för modersmålet är naturligtvis angelägen om att de ungdomar som antas till lärarutbildning så småningom skall

kunna fungera som språkmodeller. Sökande som utdimitterats från finskspråkigt gymnasium genomgår ett särskilt språkprov, där både den muntliga och den skriftliga språkfärdigheten testas. Något motsvarande språkprov ordnas inte för svenskspråkiga sökande. Vid lärarutbildningsinstitutionen fästs dock i praktiken vikt vid alla sökandes förmåga att uttrycka sig muntligen, eftersom någon form av intervju ingår i inträdesprovet för alla lärarutbildningsprogram. För sökande till klasslärar- och ämneslärarutbildningen ingår dessutom en undervisningssituation, där förmågan att kommunicera med eleverna givetvis tillmäts stor betydelse. Jag anser att även den skriftliga förmågan kunde beaktas, åtminstone vid klasslärarintagningen - man kunde tänka sig att vikta modersmålsämnet högre än andra ämnen vid intagningen, också på grund av att modersmålsämnet har en central position på lågstadiet. Klasslärarkandidaterna borde faktiskt redan från början ha ett aktivt intresse för modersmålet.

Språkvårdskurser i all lärarutbildning

För alla kategorier av lärarstudier ges kurser av språkvårdande karaktär. Kurser i muntlig och skriftlig framställning ger de studerande en möjlighet att bli medvetna om språkets betydelse för framgångsrik undervisning. I samband med övningslektionerna kan de studerande få feedback på det egna språkbruket. Blivande klasslärare, ämneslärare och speciallärare har dessutom möjlighet att få individuell röstanalys. Det ankommer dock på den enskilda studenten att fördjupa sin språksyn och komma underfund med hur den egna språkliga repertoaren kan användas och utvecklas. Här kan man bara hoppas att lärarutbildare och studerande tillsammans vill och kan medverka till

ett gott resultat. Inom vissa lärarutbildningsprogram sker utbildningen till stor del utanför Pedagogiska fakulteten, och i de fall då denna utbildning sker på finska är de korta kurserna av språkvårdande karaktär knappast tillräckliga.

Modersmålsämnet i klasslärarutbildningen

Det framkommer i många olika sammanhang de mest varierande önskemål i fråga om klasslärarutbildningen, eftersom klassläraren i regel är en inflytelserik person för barnen under flera års tid. Som lärarutbildare bör man givetvis vara öppen för förslag, t.ex. från olika intresseorganisationer eller från de studerandes sida, men den enskilda lärarutbildaren har få möjligheter att plocka in nya kurser. Sålunda är det vanligt att man som modersmålsansvarig får stöd och sympati också från andra lärarutbildare, när man vill få de studerande att börja arbeta mera aktivt med språket. Ökad satsning på modersmålet får emellertid inte ske på bekostnad av andra ämnen, utan man är i allmänhet hänvisad till ett effektivt utnyttjande av det timantal och det antal studieveckor som reserverats för modersmålet. Reformen inom modersmålet kan dock ske på ett smidigt sätt.

I dagens läge genomgår alla klasslärarkandidater således kurser i muntlig och skriftlig framställning men också mera teoretiskt inriktade kurser i modersmålet, såsom modersmålet didaktik, barnlitteratur och litteraturanals, språklig variation och språkriktighet. Dessa kurser ingår för övrigt även i speciallärarutbildningen. På grund av att de studerande har synnerligen varierande gymnasiekunskaper i modersmålet är det ofta svårt att planera och ge grundläggande undervisning som är lämplig för alla. (Står man inför en grupp på åttio förstaårsstuderande har man naturligtvis inga större möjligheter att individualisera undervisningen.)

Det finns också möjligheter att specialisera sig i modersmålet, och intresset för specialiseringsstudier i modersmålet är tillfredsställande. Helst såg jag nog att alla blivande klasslärare valde att bedriva specialiseringsstudier i modersmålet. I detta sammanhang kan för övrigt ett relativt nytt modersmålsanknutet specialiseringsämne nämnas, nämligen tal- och uttryckspedagogik. De studerande kan också skriva sin avhandling inom modersmålspedagogik.

Som framgått av det ovan sagda har klasslärar-

kandidaterna talrika tillfällen att utveckla sin förmåga att uttrycka sig muntligt. Det är sällan man bland de längre hunna studerandena stöter på mycket tystlåtna och språkligt osäkra individer. Under hela utbildningen skriver de studerande mycket, men möjligheterna att få kontinuerlig feedback på den skriftliga förmågan är begränsade. Man kan notera att en del studerande har problem med att skriva fackuppsatser och avhandling. Problemen gäller naturligtvis inte bara språket, men eftersom avhandling och tillhörande skrivprov språkgranskas, utgör de ett test på de studerandes förmåga att uttrycka sig i skrift. På sätt och vis kommer språkgranskaren in i bilden för sent, dvs. då avhandlingen är färdig. De studerande kunde ha enorm nytta av språkgranskning på manuskriptstadiet, eftersom avhandlingen i regel är det första mer omfattande arbete som den studerande presterar. Det är dock inte särskilt ovanligt att de som handleder studenterna hjälper till även med den språkliga bearbetningen av avhandlingstexten. Det är skäl att påpeka att många klasslärarkandidater är goda skribenter, men även de mindre goda skribenterna kommer ut till våra skolor.

Jag har i det föregående i stor utsträckning försökt peka på nödvändigheten av att satsa på skrivande i lärarutbildningen. Lärarkandidaterna förefaller visserligen vara ytterst normala skribenter. Listan över de brister man kan notera är välbekant: osäkerhet om normen, ovana att anlita handböcker, osäker stilkänsla, diverse problem med interpunktion, stavning, ords böjning och betydelse, meningsbyggnad, styckeindelning och textkoherens. Processkrivningsmetodik, som vunnit insteg såväl bland lärare som lärarutbildare, kan leda till en gynnsam utveckling för skrivkonsten, inte minst för att man inser att skrivande är en svår och tidskrävande process. Utövande och blivande lärare borde också få möjlighet att bekanta sig med textlingvistik, som kan ge viktiga impulser till att notera annat än språkfel i elevernas texter.

Modersmålslärarutbildningen

Jag gissar att de allra flesta anser att det ankommer på modersmålsläraren att ta hand om språkvården. På något sätt skall modersmålsläraren vara en serviceperson som ser till att eleverna verkligen lär sig lyssna, läsa, tala och skriva. På modersmålstimmarna avkrävs klara och tydliga

svar i fullständiga meningar, och en betydande del av tiden ägnas åt uppsatsskrivande (från elevernas sida) och uppsatsträttande (från lärarens sida). Modersmåsläraren förutsätts också i alla sammanhang uttrycka sig korrekt och ändamålsenligt, och han eller hon utnyttjas ofta som en levande normativ ordbok. Ibland uppmanas modersmåsläraren att fungera som något slags språkpolis, när onöjaktigheter i elevernas språk kommit till synes. (Till detta kommer antagandet om att modersmåsläraren känner till och läser enbart s.k. god litteratur osv.) Det är väldigt svårt att frigöra sig från den syn på skola och undervisning som man tillägnat sig utgående från erfarenheter från den egna skoltiden. Det faller sig naturligt för modersmålsauskultanterna att ofta och ingående reflektera över modersmåslärares profilering.

Språkvårdande verksamhet bör i vilket fall som helst innebära något mera än att jaga efter fel i en färdig text eller anmärka på talspråksdrag som avviker från standardspråket. Ämnesstudierna och de pedagogiska studierna syftar till en betydligt bredare kompetens. Den nuvarande gedigna modersmåsläraryrket utbildningen med minst fyra års studier i språk och litteratur ger en god beredskap inför auskulteringen och för den kommande yrkesverksamheten. Meningen är att auskulteringsåret skall föra in lärarkandidaterna i den praktiska språkvårdande verksamhet som läraren skall utföra. Arbetet med att få både det egna språkbruket och språkbruket hos eleverna "klart, enkelt och funktionellt" är så viktigt att både utbildning och fortbildning måste få ta tid och resurser i anspråk.

Ämnesläraryrket

De blivande ämneslärarna tillbringar i allmänhet högst ett läsår, ett s.k. auskulteringsår vid Pedagogiska fakulteten. Programmet under auskulteringsåret är mycket intensivt, och tonvikten ligger på praktisk och teoretisk utbildning inom det egna ämnets didaktik. Alla blivande ämneslärare genomgår också en kurs om "rösten som pedagogisk resurs". I denna kurs betonas att alla lärare är modersmåslärare. För många auskultanter kan en sådan tanke kännas främmande, och för en del kan det vara problematiskt att uttrycka sig nyanserat, förståeligt, ledigt och korrekt i ett klassrum med oroliga högstadielärover och kritiskt lyssnande medauskultanter och handledare. De allra fles-

ta auskultanter klarar av standardspråket, och förhoppningsvis kan även den språkligt osäkra auskultanten nå större språklig säkerhet under auskulteringsåret.

Det är svårt att bilda sig en uppfattning om de blivande ämneslärarnas skriftliga förmåga. Man kan anta att förmågan varierar betydligt och betänkligt.

Medan de studerande driver ämnesstudier har de ofta en oklar bild av läraryrket, även om de under ämnesstudierna har möjlighet att bekanta sig med de pedagogiska studierna. Ett samarbete mellan läraryrket och ämnesinstitutionerna torde gagna de studerande i hög grad, även när det gäller ämneslärarens kommande roll som språkmodell och modersmåslärare. De blivande ämneslärarna borde helt enkelt få tillfällen att utvecklas till goda talare och skribenter under hela utbildningen. Likaså borde de blivande ämneslärarna i högre grad än förut lära sig att ge eleverna många tillfällen att använda språket i meningsfulla sammanhang. Enbart katederundervisning är ju främmande i dagens läraryrket utbildning.

Läraren och privatspråket

Under klassläraryrket utbildningen betonas i många skeden att en klasslärare fungerar som språkmodell, och klassläraryrket studerande tränas under hela utbildningen att uttrycka sig muntligen. Om lärarkandidaterna under övningslektionerna har ett dialektalt eller finskinfluerat språkbruk, brukar detta påtalas, vilket ibland har lett till att de studerande protesterar: Mitt språkbruk är en del av min personlighet. Skall inte läraren få tala som en normal människa?

Jag tror att alla lärarkandidater med ett från standardspråket avvikande privatspråk borde finna en egen utväg när det gäller förhållandet mellan privatspråk och standardspråk. Eleverna har ju inte *skyldighet* utan *rätt* att lära sig standardsvenska i skolan, varför uppgiften som språkmodell även innefattar att läraren kan producera en acceptabel standardsvenska. Läraren har alltså skyldighet att lära ut och i allmänhet använda standardsvenska i skolan, men läraren har under alla omständigheter rätt att behålla sitt privatspråk. Om lärarkandidaten har ett gott förhållande till såväl sitt standardspråk som sitt privatspråk, har han eller hon bättre förutsättningar att sätta sig in i elevernas situation. I Svenskfinland behöver

man ju inte precis leta med ljus och lykta för att finna elever som inte riktigt behärskar skolspråket. Åtminstone under de första skolåren utgår eleverna helt naturligt från sitt privatspråk, och meningen är att också läraren skall ta utgångspunkt i det som eleverna kan, när standardsvenskan introduceras, vilket inte är någon lätt uppgift. Detta kräver kunskap om olika språkvarieteteters form, funktion och status. Till exempel läs- och skrivinläringen försvaras om eleverna har ett privatspråk vars ljudsystem uppvisar luckor i förhållande till standardsvenskans system. Detta gäller som bekant finskan, men även vissa dialekter. Döm om min förvåning när jag, en inbiten dialektolog, kände igen traditionella dialektgränser vid analys av andraklassisters stavning! (Analysen har genomförts vid Pedagogiska fakulteten av Eivor Vestberg.) Här väntar många intressanta forskningsuppgifter.

Efter lågstadietiden växer kraven på elevernas språkförmåga, samtidigt som eleverna upplever att läraren med sin standardsvenska inte är någon modell att ta efter, nu gäller det att tala som "alla andra" i samma ålder, d.v.s. slangspråk, finska eller dialekt, beroende på vilken varietet som har dold prestige på orten. Det är självklart att mo-

dersmålläraren på ett positivt sätt skall ta reda på hur elevernas privatspråk är beskaffat. Kännedom om elevernas (och omgivningens) språkliga fördomar är också nödvändig. Varje språkbrukare bör också reflektera över sina egna attityder till andras språkbruk. Den språksyn som modersmålläraren (och för övrigt även klassläraren) förmedlar måste vara eller kunna bli accepterad av eleverna. Frågor av detta slag brukar leda till fruktbara diskussioner bland lärarkandidaterna, vilket automatiskt leder till ett önskemål om plats för mera sociolingvistik i lärarutbildningen, vid sidan av ökad satsning på skrivande och textlingvistik.

Ulf Teleman säger i inledningen till boken "Språkutveckling under skoltiden" bland annat följande: "Skolan kan stödja elevens språkutveckling framför allt på två sätt. Dels genom att vara en stimulerande språklig miljö där eleven genom sin egen språkliga aktivitet erövrar allt flera dimensioner av det offentliga språket, dels genom att ge kunskap om språk och språkbruk i sådana avseenden där språklig medvetenhet kan vara språkbrukaren till nytta". Se där en utmaning för lärarkandidater, lärare, lärarutbildare och professionella språkbrukare och språkvårdare!